

BOSHLANO'ICH SINF TABIATSHUNOSLIK DARSLARIDA SHARQ ALLOMALARINING ILMIY ME'ROSIDAN FOYDALANISH

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrası

o'qituvchisi p.f.f.d., dots Z.Umurov

Buxoro davlat pedagogika instituti magistri

Mangliyeva Shaxnoza Akbar qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya ,odob-xalq masalalaridagi qarashlari, ularning tabiatshunoslik faniga qo'shgan ulkan hissalar, tabiatshunoslik darslarida bobolarimizning ilmiy merosidan foydalanish to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tabiatshunoslik, ilmiy meros, qomusiy olim, tarix , ta'lim-tarbiya, sharq , mutafakkir.

Tarixni unutgan xalq, jamiyat o'z yo'lini yo'qotadi. Bunday xalq va jamiyatning kelajagi yo'q. Axborot- kommunikatsiya texnologiyalari, matematika, fizika, kimyo, sanoat, menejment -bularning hammasi kerak, albatta. Lekin, avvalambor tarixni bilish - bu hayotiy zarurat. Hayotni bilish, biz qaysi asrda yashayotganimizni anglash bu hammamizning burchimiz. Ya'ni hayotdan oyog'i uzilgan, real voqelikdan uzoqlashgan odam hech qachon o'z maqsadlariga erisha olmaydi. Bugun yurtimizda kechagi kunni eslamaydigan, ajdodlarni, bobolarini yodga olmaydigan odamning o'zi yo'q, desam, adashgan bo'laman. Dunyo tarixida qudratli saltanat yaratgan sohibqiron Amir Temur bobomiz, o'z aql-zakovati, ulkan ilmiy salohiyati bilan jahon tamadduniga beqiyos hissa qo'shgan buyuk allomalarimiz, aziz- avliyolarimiz bilan kim faxrlanmaydi deysiz? Jonajon O'zbekistonimiz zaminidan jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, umumjahon miqyosida e'tirof etilgan qanchadan-qancha buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalar yetishib chiqqan. Ajdodlarimizdan qolgan boy meros o'zining o'ta muhimligi va ilmiy salohiyati bilan hanuzgacha butun dunyo

xalqlarini lol qoldirib kelmoqda. Vatanimiz tarixining ibrat olsa arzigulik zarvaraqlarini holisona o'rganish va ana shunday meros namunalaridan foydalangan holda komil insonlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Mana shunday komil insonlarni tarbiyalash boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Bu mas'uliyat shundan iboratki: bolani to'g'ri tarbiya qilish, ularning qiziqishlarini inobatga olish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, buyuk mutafakkir bobolarimiz va ular qoldirgan ilmiy asarlarga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalashni, o'z Vatanini sevishni, uni ko'z qorachig'iday asrashni, ona tilini qadrlashni va hokazolarni o'z ichiga oladi. Eng asosiysi biz kimlarning avlodi ekanligimizni o'quvchilar ongiga singdirishdan iborat. Boshlang'ich ta'limda boshqa fanlar singari tabiatshunoslik fanini o'qitish ham juda muhim hisoblanadi. O'quvchilarga tabiatshunoslikni o'qitish orqali Yer sharining qanday joylashganligini, Vatanimizning iqlimi naqadar go'zalligini, undagi hayvonot va o'simliklarni, ularning oziqlanishidan tortib, qanday dardga davo bo'lishigacha barcha-barchasini o'rgatishimiz mumkin. Bu bilimlarni esa biz, o'tmishga, buyuk bobolarimiz bizga meros qilib qoldirib ketgan nodir asarlarga tayangan holda berishimiz mumkin. Keling, bizga oltinga teng, qimmatbaho asarlarni qoldirib ketgan buyuk bobolarimiz haqida to'xtalib o'tamiz. O'rta Osiyoda yashab o'z asarlari bilan tabiatshunoslik fani rivojiga barakali hissa qo'shgan olimlar: Ibn Sino va uning ustози tabiatshunos Abu Abdullo Natiliy, botanik Abu Hanifa Dinavariy, Xotam Roziy, Abu Bakr ar-Roziy, Naabulisiy, Mirzo Ulig'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abu Rayhon Beruniy, al-Xorazmiy, Farobiy va boshqalardir. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar. Buyuk alloma Muhammad ibn Muso al Xorazmiy risolalaridan birida bunday deb yozadi: "Bilingki, daryoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga g'am, kulfat tushgan bo'ladi. Odamlar, daryodan mehringizni darig' tutmanglar!" Daryoning "yoshli ko'zlari" deganda Muhammad Muso al Xorazmiy nimalarni ko'zda tutgan ekan? Ehtimol, u daryo suvining ortiqcha isrof bo'lishini nazarda tutgandir? Vaholanki, buyuk bobomiz eng awalo daryo bilan odamlarning "bir birlarini tushunishlari", o'zaro mehrmuhabbat qo'yishlarini nazarda tutgan. 847-yilda Muhammad al Xorazmiy "Kitob surat al arz" nomli asarini yozdi. Unda dunyo

okeanlari, quruqlikdagi qit'alar, qutblar, ekvatorlar, cho'llar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar va o'rmonlar, ulardagi o'simlik, hayvonot dunyosi, shuningdek, Yerning asosiy boyluklari hamda boshqa tabiiy resurslar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu risolada matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, shuningdek dunyo xalqlarining tabiiy ko'nikmalari va tarixiyhuquqiy bilimlari umumlashtirilgan.

O'rta Osiyo xalqlari ijtimoiy-falsafiy fikrlarining eng yirik va mashhur vakillaridan biri Abu Nasr Forobiydir. Uning ilmiy-falsafiy merosi nihoyatda boy. Uning asarlari hozirgacha to'liq aniqlanmagan. Nemis olimi M.K. Brokkelmanning ro'yxatida Forobiyniing turli sohalarga oidi 180 ta asarining nomi keltirilgan. Forobiy tabiatshunoslikning turli tarmoqlari bilan shug'ullangan bo'lib, uning "Kitob al hajm va al miqdor", "Kitob al mabodi al insomnia" ("Insoniyatning boshlanishi haqida kitob"). "Kitob al a'zo al hayvon" ("Hayvon a'zolari to'g'risida kitob") nomli asarlari bunga dalil bo'la oladi. Tabiatshunoslikka oid "Odam a'zolarining tuzilishi", "Hayvon a'zolari va ularning vazifalari haqida" kabi asarlarida odam va hayvonlardagi ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida ham to'xtab o'tilgan. Odam a'zolarining tuzilishi va vazifalari haqida so'z yuritilganda o'zgarishlar, ya'ni kasalliklar birinchi navbatda ovqatlanish tartibining buzilishi oqibatida kelib chiqadi, deb tushuntiriladi. Abu Rayhon Beruniy koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari, narsa va hodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba'zi hodisalarni quyoshning ta'siri orqali izohlaydi. Beruniyning fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonot olamining yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangan. Lekin o'simlik va hayvonlar doimo ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi. Beruniyning tabiatshunoslik sifatida quyidagicha fikrlari hanuzgacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan: "Ekin va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi. Garchi dunyo cheklangan bo'lsada, kunlar o'tishi bilan bu ikki o'sish natijasida ko'payish cheklanmaydi. Agar o'simliklardan yoki jonivorlardan biror xilining o'sishiga sharoit boimay, o'sishdan to'xtasa ham, boshqalarida bu ahvol bo'lmaydi. Ular birdaniga paydo bo'lib, birdaniga yo'qolib ketmaydi. Bordiyu yer yuzini bir xil daraxt yoki bir xil hayvon butunlay qoplab olsa, bu holda hayvonning ko'payishiga ham, daraxtning o'sishiga ham o'rin qolmaydi".

Beruniy asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning

tarqalishi va xo‘jalikdagi ahamiyati haqida ma’lumotlar topish mumkin. Beruniyning ilmiy qarashlari, asosan, “Saydana”, “Minerologiya”, “Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar” asarlarida o‘z aksini topgan. Unda Eronning turli tropik o‘simlik va hayvonlarining tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulqatvori yil fasllarining o‘zgarishi bilan bog‘liqligi misollar bilan tushuntirilgan. Beruniy “Saydana” degan asarida 1116 hil dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o‘simliklardan, 101 tasi hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinadi. Beruniyning “Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar” va “Hindiston” asarlarida o‘simlik va hayvonlarning tuzilishi hamda ularning tashqi muhit bilan o‘zaro aloqasi haqida ham qiziqarli ma’lumotlar keltirilgan. Abu Ali ibn Sino yirik qomusiy olim sifatida tanilgan. Uning 450 ta asari mavjud bo‘lib, bizgacha 240 tasi yetib kelgan. Ibn Sino asarlari orasida «Tib qonunlari» shox asari tibbiyot ilmining qomusi bo‘lib, o‘rta asr tibbiyot ilmi tarqalishining oliy cho‘qqisi bo‘lib hisoblanadi. Ibn Sinoning falsafiy va tibbiy ilmiy qarashlari uning jahonga mashhur “Kitob ash shifo”, ya’ni “Davolash kitobi” asarida bayon etilgan. Bu asarda materiya, fazo, vaqt, shakl, harakat, borliq kabi falsafiy tushunchalar, shuningdek, matematika, kimyo, botanika, ekologiya, geologiya, astronomiya, psixologiya kabi fanlar haqida fikrlar bayon etilgan. Ibn Sinoning tog‘larning vujudga kelishi, yer yuzining davrlar o‘tishi bilan o‘zgarib borishi, zilzilaning bo‘lishi kabi turli tabiiy jarayonlar haqidagi fikrlari geologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat shoir balki podsho, ovchi, tarixchi, bog‘bon va tabiatshunos bo‘lgan. “Boburnoma” asarida Bobur o‘zi ko‘rgan kechirganlari, yurgan joylari tabiati, boyligi, urf-odati, hayvonoti, o‘simliklarini tasvirlagan. Asarda yer, suv, havoga tegishli xalq so‘zlari ko‘plab uchraydi. Bobur o‘z asarida joyning geografik o‘rni, qaysi iqlimga mansubligi, o‘simliklari, hayvonlari haqida bayon etgan va O‘rta Osiyoda qadim vaqtlardan buyon qovun, bug‘doy, o‘rik, nok va mevalarning bir necha navlari borligi haqida ta’kidlagan. Asarda Bobur borgan joylarining tabiati va o‘ziga xos xususiyatlarini Andijon bilan taqqoslagan, hamda O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Xuroson va Hindistondagi hayvonot dunyosi haqida batafsil bayon etib bergan. Biz bobolarimiz bizga qoldirib ketgan ilmiy, ma’naviy merosini o‘rganish asosida allomalarimizning, barkamol, komil insonni tarbiyalash xususidagi qarashlari

bilan tanishib chiqib, undagi ilgari surilgan g'oyalar, bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlod uchun naqadar zarurligini angladik. Nafaqat bizda, balki butun jahonda ham bobolarimizning asarlari juda katta qiziqish bilan o'rganiladi. Bejizga G'arbda "Nur Sharqdan taraladi" degan ibora ishlatilmaydi. Xulosa qilib aytganda, o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashda ajdodlarimiz qoldirib ketgan ilmiy asarlardan foydalanishimiz, biz ko'zlagan maqsadga yanada tezroq erishishimizga sabab bo'ladi. Tabiatshunoslik darslarida ham bobolarimiz asarlaridan, ular aytgan ibratli so'zlardan va fan rivoji uchun qilgan ishlaridan namunalarni sodda, bola tushunadigan tilda aytib o'tsak, o'quvchilarda ajdodlarga nisbatan mehr-muhabbat tuyg'usi shakllanadi. Kimlarning, qanday insonlarning avlodi ekanligini bilib oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abu Rayhon Beruniy . Tanlangan asarlar. Toshkent Fan 1968-yil
2. Umumiy pedagogika. Toshkent 2018-yil.
3. Tabiatshunoslik asoslari. O'.T,O'sarov .Toshkent 2004-yil
4. Saidov A. Sharq siviliztsiyasi: inson va huquq. Toshkent 2005-yil

Internet saytlari:

5. www.ziyonet.uz
6. www.google.uz